

Josip Miletić
Zadar

FONOLOŠKE I OSNOVNE MORFOLOŠKE ZNAČAJKE GOVORA RAŽANCA

UDK: 811.163.42'34'366 (497.5 Ražanac)

Rukopis primljen za tisak 05.07.2007.

Izvorni znanstveni članak

Original scientific paper

Recenzenti: Josip Lisac i Sanja Vulić

U radu se analizira govor Ražanca u zadarskom zaleđu (Ražanačko primorje). Pozornost je usmjerena na fonološka obilježja, uz djelomičan zahvat i ostalih jezičnih obilježja. Analiza je pokazala da govor Ražanca pripada zapadnom, odnosno novoštokavskom ikavskom dijalektu. U analiziranu govoru uočava se i postojanje određenih čakavskih osobina koje je ražanački govor poprimio zbog dugogodišnjeg obitavanja na starom čakavskom području.

Ključne riječi: Ražanac, fonologija, morfologija, ikavizam, štokavica

Mjesto Ražanac nalazi se dvadeset i pet kilometara sjeveroistočno od Zadra, na južnoj ravnokotarskoj obali Podvelebitskog kanala. Govor Ražanca Brozović, Ivić i Lisac svrstavaju među govore zapadnog, odnosno novoštokavskog ikavskog dijalekta.¹

Ražanačka akcentuacija je tipično novoštokavska. Uobičajeni su primjeri tipa: *nòga - nògōn, čòvik, písma, kük* i slično.

Inventar prozodijskih jedinica obuhvaća četiri naglaske: dugosilazni, kratkosilazni, dugouzlazni, kratkouzlazni, uz njih nenaglašenu dužinu i kračinu. Naglasak ˇ se pojavljuje samo fakultativno. Svi silabemi mogu biti naglašeni i nenaglašeni. Također svi mogu biti dugi i kratki te svi mogu nositi silazni i uzlazni ton.

¹ Brozović, Dalibor; Ivić, Pavle, Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski, Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb, 1988.; Ivić, Pavle, Dijalektologija srpskohrvatskog jezika. Uvod i štokavsko narečje, Matica srpska, Novi Sad, 1985.; Lisac, Josip, Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja, Golden marketing/Tehnička knjiga, Zagreb, 2003.

Sva četiri naglasaka imaju novoštokavsku realizaciju. Dužine iza akcenata su izrazite i dosljedno se čuvaju, npr. *idēn* “idem”, *štūcā* prez. 3. l. jd., *očijū* G. mn. Kratkouzlazni naglasak (˘) jednak je kratkom uzlaznom naglasku u našem jezičnom standardu. No, zanimljivo je da se (˘) pojavljuje fakultativno u vrijednosti (˘) naglasaka u mnogim primjerima kad iza njega slijedi kratak slog. (˘) naglasak je, kao što je već rečeno, fakultativan, nikad u opoziciji prema (˘) naglasku, ali u opoziciji prema (˘), premda mu se ponekad po dužini približava, pa je slušno bliži (˘) nego (˘) naglasku i nestručnjak ga može njime zamjenjivati. Mještani ih dobro razlikuju. Za njih *kōsac kōsi trāvu*, a *kōsac je tīca kā jarēbica*. Dakle, opozicija *kōsac* : *kōsac*, ali ne i *kōsac* : *kōsac*.

Svaki se od postojećih dugih i kratkih prozodema može kombinirati sa svakim silabemom. Uzlazni ton ne može stajati na zadnjem slogu višesložnih riječi i na jednosložnim riječima (*kaživat*, *būbrig*, *zapišivat*, *nōga*, *trāžiti*, *bōgastvo*, *kūk*). U zatvorenu slogu dolazi do duljenja pred sonantom, npr. *ghōj*, *grōm*.

Mjestimice dolazi do prenošenja naglasaka na proklitiku (*ně more*, *nā noge*, *ū sēnu*, *u grādu*, *u pōtoku*, *na kāru*).

Prednji nazal (ɛ) je dao *e* (*pēt*, *gréda*, *pétak*, *děset*, *ječik*, *žětva*).

Samoglasnici se, kad nisu reducirani, ostvaruju kao u standardnom jeziku.

Zanaglasni /i/ ostvaruje se kao [i] (*kōsti*, *būbrig*, *sīnovi*), ili reducirano (*gūštar^aca*), ili se pak uopće ne ostvaruje [i] (*čētri*, *māgar^aca*, *prās^aca*).

Što se tiče refleksa jata, riječ je o ikavskom govoru, s rijetkim odstupanjima od ikavskog stanja. Uobičajeni su primjeri *tīlo*, *vīditi* inf., *vrīca*, *divōjka*, *prisádit*, *brīg*, *dī* “gdje”, *srida*, *nēdiļa*, *vrīlo*, *pīsma*, *pīvac*, *brīst*, *vrīme*, *snīg*, *īst* “jesti”, *zdīļa* “zdjela”, *klišta*, *glīto*, *sīme*, *dīd*, *tisan*, *iscīditi*.

Od neikavizama nalazimo primjere *zēnica*, *cēsta*, *sēno*, *kōren*, *ozlédija* r. pr. m. jd. Umjesto “ovdje” i “ondje” imamo *óde* i *ónde*.

Distribucija samoglasnika uglavnom je slobodna. Svaki se od njih može naći u početnom, središnjem i završnom položaju u riječi, ispred i iza svakog suglasnika. Dugi samoglasnici stoje pod naglaskom (*žūč*, *gláva*) i u zanaglasnom slogu (*mātē*), 3. jd. prez. *štūcā*).

U određenim primjerima imamo prijelaz *-ra* u *-re* (*rēst* “rasti”, *rēbac* “vrabac”), ali *krasti*.

Vokal *o* se iznimno u nekim riječima ispred glasa *n* izgovara kao *u* (*ūnamo* “onamo”). No, danas je već kod mlađeg naraštaja običniji oblik *onamo*, kao i *ōni* / *ōnaj* “onaj”, dok se primjerice u Radovinu, mjestu udaljenom pet kilometara istočnije, može čuti *ūni* “onaj”.

Riječi *grob* i *toplo* samo se kod najstarijih žitelja izgovaraju kao *grēb*, odnosno *tēplo*.

U fleksiji imenica muškog roda nema prijeglasa (promjene *o* u *e*) ni iza palatala ni iza *c*. Uobičajeno je *prijateljōn*, *strīcon* i slično.

Zijev se uklanja:

- stezanjem: *zāva* “zaova”, *kā* “kao”, *dvānēst*, r. pr. m. jd. *ōtišā*, *īzašā*
- umetanjem /j/: r. pr. m. jd. *bīja*, *brījā*, *ūzeja*.

Zijev nije uklonjen u primjerima:

- *kāiš*, *ūo* “uho”, *pāun*, *pāūk*, *būa*, *kāiç*, *gāeta*, *Dūovi* “Duhovi” N. mn.

- *bròit*
- *ńiov* “njihov”
- *üoči*.

Slogotvorni *r* dolazi između konsonanata (*přsa, břk, přst, čřv, dřvo, vřba, gřm, trřsje, sřce, mřkva, vřtā, břdo, křvnřk, křřćanin*), na početku riječi ispred konsonanata (*řve, řđa*), kao i na kraju riječi zbog gubitka /x/ (*vř*). Nalazimo nekoliko primjera sekundarnog samoglasnog *r*, nastalog otpadanjem susjednoga vokala, što je inače česta čakavska osobitost (*vřtēno, Krřtřna*).

Samoglasnik *o* ispada u primjerima *sòvina* “osovina”, *tlikò* (uz: *tolikò*), *vaki* (uz: *ovàkì, vàkav* (uz: *ovàkāv*)).

Vokal *i* gubi se najčešće u imperativima iza konsonanata *s, ř, z* i *ž*, npr. *nòs* “nosi”, *nòste* “nosite”, *pomòste* “pomozite”, *pàste* “pazite”, *břž // břži, břšte* “bižite, bježite”. Također se gubi i u imperativima plurala nekih glagola: *dòđte* “dodite”, *vičte* “vičite”, *mòlte* “molite”, *rečte* “recite”, *sřđmo* “sjedimo” i slično.

Konsonanti se uglavnom pravilno izgovaraju i bez potrebe se ne zamjenjuju.

Suglasnika *h* nema u ražanačkom govoru. Mjesto njega dolaze *j, v, s* (*mřjūr* “mjehur”, *gřijòta* “gtjehota”, *màćija* “maćeha”, *dùvān* “duhan”, *pāzuv* “pazuh”, *òras* “orah”) ili je *h* nestao (*üo* “uho”, *vř* “vrh”, *rānit // rānřt* “hraniti”, *řđa* “hrđa”, *ùvatit* “uhvatiti”, *řvati* “hrvati”, *řve se* 3. jd. prez., *rāst* “hrast”, *māuna* “mahuna”, *krü* “kruh”, *büa* “buha”).

Za sonant *l* imamo potvrdu za završni položaj u posuđenicama *kòtul* “suknja”, *petrasřmul* “peršin”, *gāròful* “karanfil”, *gründāl* “streha”, *āpril*, ali i u domaćim imenicama *ždrāl, vāl*, inače *sòkò, āndeja, đāva, debeja, vėseja*, r. pr. m. jd. *břja, üzeja, sò* “sol”, *vò* “vol”.

Za / *ř* / ima primjera samo za početni i središnji položaj, *řep* “džep”, *òřa* “hodža”.

Suglasnik *f* pojavljuje se samo u nekim posuđenicama (*fāmiļa, řřfit, fundāmenat, gāròful, frřgat, fùreřtř*) i umjesto suglasničkog skupa *hv* (*fāla* “hvala”). Inače se supstituira nekim drugim glasom, najčešće glasom *v* (*vāřò*) “fažol”, “grah”, *ùvat se* “ufati se”, *vùřtān* “fuštan”, “suknja”).

Sonant / *j* / dolazi kao proteza u prilogu *jòpēt* “opet”, imenici *jāpan* “vapno”, a između dva samoglasnika dolazi, kao što je već rečeno, radi izbjegavanja zijeva: *üzeja, břřja* r. pr. m. jd.

Sonant *v* se može mijenjati u *m* (*čmārak - čmārci* = čvarak – čvarci), a može se i gubiti u dodiru s konsonantom (*kòčka* “kvočka”, *rébac* “vrabac”, *gòzje // žēlezo* “gvožđe”).

Suglasnik *p* se ponegdje ispušta na početku riječi (*čēla* “pčela”, *řēnica* “pšenica”, *třca* “ptica”).

Rotacizam se javlja u prez. gl. *mòci: mòren* (uz: *mòžen* i *mògü, mòre* (uz: *mòže*)).

Disimilacijom distantnih sonanata unutar riječi dobiveno je *lėbro* “rebro”, a disimilacijom kontaktnih nazala *osāvnēřt* “osamnest”, *güvno* “gumno”.

Asimilacijom distantnoga nepalatala ispred palatala u palatal dobivena je imenica *řšřica* // *řšřca* “sušica”.

Dočetno / *-m* / prelazi u / *-n* / na kraju gramatičkih morfema u 1. l. jd. prez. (*vřđm, klėčřm, řřvřm*), u I jd. i u D mn. svih triju rodova imeničkih vrsta riječi (*pòd paùzon, nògön*,

ključon, mäterōn, nóžon, māston, ũlon, zūbon, čòbanon, ľudīn, sinòvīn, òvcan, jáncīn, vòlovīn, tēlādi) i u leksičkim morfemima nepromjenjivih vrsta riječi (*sàsuvīn, òsin, sēdan, òsan*).

Govor Ražanca je štakavski (*prēgrēšt, štāp, klišta, ũlīšte // košnica*).

Javlja se fonem *đ* (*đūbar, ĩden* 1. l. prez., *čāda, žēđ, sūđe, pòsude, gòspođa*), ali se govori i *gòspoja, Júre, jáketa*, gdje refleks praslavenske i starojezične jotacije i u starijih primljenica nije štokavski suglasnik (*đ*), već čakavski refleks (*j*).

Kao rezultat metateze nalazimo *svākī*.

Množina imenica može biti i kratka, npr. *dīdi, žūli, nóži*, inače prevladava duga množina (*sīnovi*).

Deklinacija nije dosljedno novoštokavska. Uz tipično novoštokavske primjere *sinóvā* G mn., *nòkātā* mn., 2, 3, 4 *brāta, břkōvā* G mn., nalazimo nerijetko i primjere tipa *ušīman* I mn., *břcīn* I mn., *u pāpučan* L mn., *nā noktīn* L mn., *ũlon* I jd., *koñòn* I jd.

Zanimljivo je spomenuti da je imenica *rřž* muškoga roda. Imenicu *bik* nalazimo u obliku *bāk*.

Infinitivi su uglavnom krnji (*įzut, trāžit, lāgat, izāgnat, zapīšīvat* „zapisivati“, *bācat, mūcat, dávat, pīvat, òtvarat, dīlit, razūmit, rádit, pijūckat, frīgat, osūšit, įzut*, ali ima i dosta odstupanja, npr. *čēšļati, brāti, įstrēsti, pāsti* ‘jesti pokošenu travu’, *trēsti, čūti, žmīriti*).

U infinitivima *–nu* redovito prelazi u *–ni* u glagola druge vrste (*māknit, dīgnit, uštīnit, šāpnit*).

Prevladava tip *pētero*, sa sufiksom *–er*, ali je *petòrica*.

Na temelju svega navedenog možemo zaključiti da se radi o govoru zapadnoga ili novoštokavskoga ikavskog dijalekta, uz postojanje određenih čakavskih osobina zbog dugogodišnjeg obitavanja na starom čakavskom području (*vrtèno, Krstīna, šūšica, jápan* “vapno”, *kōčka* “kvočka”, *rēbac* “vrabac”, *lěbro* “rebro”, *osāvnēst* “osamnest”, *gūvno* “gumno”, *gòspoja, Júre*).

LITERATURA:

- Vladimir Anić, »Glagolski akcenat zadarskog štokavskog zaleda«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 8, 1970., str. 33-40
- Živko Bjelanović, »Novoštokavski govori sjeverne Dalmacije i čakavski supstrat«, *Radovi Pedagoške akademije Split*, 2, Split, 1977., str. 47-56
- Dalibor Brozović, Pavle Ivić, *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, JLZ »Miroslav Krleža«, Zagreb, 1988.
- Milan Dragičević, »O samoglasničkom inventaru u govoru lovinačkih ikavaca«, *Zbornik Pedagoškog fakulteta u Rijeci*, 4, Rijeka, 1982., str. 219-224
- Milan Dragičević, »O konsonantskom inventaru lovinačkih ikavaca«, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XXX-1, 1987., str. 179-189
- Rajko Glibo, »Govor i baština Polačana«, *Zadarska smotra*, XLIII, 3-4, Zadar, 1994., str. 249-286

- Mate Hraste, »O govoru Zadra i okolice«, *Zbornik Zadar*, Matica hrvatska, Zagreb, 1964., str. 441-455
- Mate Hraste, »Osnovna akcentuacija Biograda na moru i njegove okolice«, *Filologija*, 2, 1959., str. 5-11
- Pavle Ivić, *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika. Uvod i štokavsko narečje*, Matica srpska, Novi sad, 1985.
- Milan Japunčić, »Osobine bunjevačkog govora u Lici«, *NVj.*, XX, 1911.-1912., 266-273
- Josip Lisac, »Dijalekti zadarskoga kraja«, *Marulić: hrvatska književna revija*, god. XXIX, br. 3, 1996.
- Josip Lisac, *Hrvatski dijalekti i jezična povijest*, Matica hrvatska, Zagreb, 1996.
- Josip Lisac, *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2003.
- Josip Lisac, »Osnovne štokavske značajke i hrvatski standardni jezik«, *Republika*, LIX, br. 5, 2003., str. 86-90
- Josip Lisac, »Usporedba govora Tkona i Ražanac«, *Čakavska rič*, XXXII, br. 2, Split, 2004., str. 167-171
- Iva Lukežić, »Čakavsko u štokavskom govoru Imotske krajine«, *Čakavska rič*, 31, 1-2, Split, 2003., str. 5-25
- Ljubomir Maštrović, »Ninski govor«, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, II, Zadar, 1955., str. 87-140
- Ljubomir Maštrović, »Rječničko blago ninskog govora«, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, III, Zadar, 1957, str. 423-465
- Władysław Sędzik, »Poštokavljanje čakavskoga narječja (osobito u okolici Šibenika i Zadra)«, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 7-1, 1985., str. 213-221
- Stjepan Vukušić, »Naglasci imenica muškog roda u sjevernopodgorskom govoru«, *Senjski zbornik*, 6, 1975., str. 495-514
- Ivan Zoričić, »Naglasak imenica srednjeg roda u pakovačkom govoru«, *Radovi Pedagoškog fakulteta u Puli*, 6, 1986., str. 166-172

PHONOLOGICAL AND BASIC MORPHOLOGICAL ATTRIBUTES OF RAŽANAC VERNACULAR

S u m m a r y

The paper analyses the vernacular of Ražanac in Zadar hinterland (maritime area of Ražanac). Special attention is focused to phonological characteristics with the partial analysis of other language characteristics. The analysis showed that Ražanac vernacular belongs to western, i.e. new štokavian ikavian dialect. The analysed vernacular possesses certain čakavian attributes that entered the Ražanac vernacular due to long term settlement on the old čakavian territory.

Key words: *Ražanac, phonology, morphology, ikavian, štokavian*

LE CARATTERISTICHE FONOLOGICHE E MORFOLOGICHE
FONDAMENTALI DELLA PARLATA DI RAŽANAC

Riassunto

Nello studio si analizza la parlata di Ražanac nell'entroterra zaratino (Ražanačko primorje). Si rivolge attenzione ai caratteri fonologici, con la parziale comprensione anche degli altri caratteri linguistici. L'analisi ha dimostrato che la parlata di Ražanac appartiene al dialetto nuovo stocavo icavo occidentale. Nella parlata analizzata è evidente anche la presenza di certi caratteri ciacavi assorbiti dalla parlata di Ražanac per essere stata a lungo in area un tempo ciacava.

Parole chiave: *Ražanac, fonologia, morfologia, icavismo, dialetto stocavo*